

УДК 339.924

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2023-3-4-36-41>

КУКУРУДЗА Іван Іванович¹

доктор економічних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5231-9983>

i_kukurudza@ukr.net

РОМАЩЕНКО Тарас Ігорович¹

кандидат економічних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2579-3492>

t_romaschenko@ukr.net

РОМАЩЕНКО Катерина Миколаївна¹

кандидат економічних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4138-0313>

ekaterinae@ukr.net

¹ Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано особливості й тенденції розвитку глобалізації за останні роки, розглянуто основні виклики та проблеми на шляху розвитку безперешкодної глобалізації, виявлено тенденції до трансформації глобалізації у новий фрагментований по геополітичних лініях процес, що буде мати важливі економічні наслідки для всіх країн світу. Аргументовано основні сучасні виклики для безперешкодного розвитку процесу глобалізації. Кінець епохи безперешкодної глобалізації скоріш за все буде мати негативні наслідки для всієї світової економіки. Як в результаті прискореної глобалізації, так і у випадку призупинення глобалізації ці наслідки для економік світу будуть неоднаковими: головний удар припаде на країни з низьким та середнім рівнем доходу.

Ключові слова: глобалізація, розвинені країни, країни, що розвиваються, рещоринг, френдшоринг, торговельні потоки, фінансові потоки, “Партнерство з безпеки корисних копалин”, геополітична напруженість.

Постановка проблеми. На думку багатьох сучасних дослідників, процес глобалізації є суперечливим явищем. Так, глобалізація мала зблизити світ, пов'язуючи розвинені країни та країни, що розвиваються, павутинням взаємовигідних економічних і фінансових зв'язків. Із середини 1980-х років торговельні та фінансові потоки між країнами швидко розширилися, тому що уряди ліквідували бар'єри на їх шляху. Але сталося не так, як гадалося. Напруженість почала зростати, адже вигоди не розподілялися рівномірно. Економічна нерівність, як наслідок політики вільної торгівлі, почала поглиблюватись, погіршуючи становище країн, що розвиваються. Звісно, такі країни отримали певну вигоду від доступу своєї продукції до закордонних ринків, проте й постраждали від нестійких потоків капіталу та міжнародних інвесторів. Загалом поширеною була думка про те, що спільні економічні інтереси в кінцевому рахунку будуть досягнуті, а наявні геополітичні суперечності вдасться вирішити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням викликів та суперечностей глобалізації багато уваги приділяють як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них такі: Д. Лук'яненко, О. Білорус, Ю. Пахомов, А. Філіпенко, Ю. Козак, Б. Баді, У. Бек, Е. Гідденс, Р. Гілпін, П. Гірст, Дж. Грей, М. Дойл, М. Кастельс, Р. Кеохейн, Р. Кілі, Т. Лоуї, Дж. Най, К. Омае, В. Рейніке, Дж. Розенау, Г. Томпсон, Т. Фрідман тощо. Проте в їхніх працях недостатньо уваги приділялось розвитку процесів глобалізації в актуальних умовах геополітичного напруження. Саме сучасна ситуація у світі вимагає подальших досліджень тих аспектів проблеми, які не знайшли достатнього висвітлення у науковій літературі.

Метою статті є визначення основних викликів та сучасних тенденцій розвитку процесів глобалізації.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розвиток процесів глобалізації доволі успішно здійснювався до середини 2000-х років. Глобалізація сприяла неабиякому розвитку

економічних взаємовідносин між країнами світу. Зокрема, за даними Світової організації торгівлі, за останні сімдесят років світова економіка збільшилась у 14 разів, цьому сприяло розширення світової торгівлі у 45 разів. Цей процес став дуже вигідним для країн, що розвиваються, адже їх частка у світовому виробництві збільшилася з 24 % у 1980-х роках до більш ніж 43% у 2020. Однак за останні 15 років цей процес загальмував. Світова торгівля у відсотках від ВВП досягла піку у 61% у 2008 році [1].

Деякі дослідники стверджують, що зараз ми спостерігаємо кінець епохи безперешкодної глобалізації, що є цілком негативною подією для всієї світової економіки. Потрясіння останніх п'ятнадцяти років продемонстрували слабкі сторони та негативні риси глобалізації та завдали удару по світовій торгівлі. Такими потрясіннями стали: світова фінансова криза 2008-2009 років та економічний спад, пандемія COVID-19, зростання напруги у відносинах між США та Китаєм, а також вторгнення країни-агресора росії в Україну [1].

Геополітична напруженість почала породжувати нові тарифи та націоналістичну промислову політику. В результаті вищеназваних потрясінь світові торговельні та фінансові потоки значно зменшилися. Хоча значна частина цього зменшення зумовлена економічними факторами, сучасна промислова політика також призводить до спаду темпів глобальної торгівлі та фінансової інтеграції. Як приклад можна навести досвід політики “подвійної циркуляції” Китаю, яка передбачає зосередження зусиль держави на збільшенні самозабезпечення (за рахунок стимулювання внутрішнього попиту та місцевих інновацій), зберігаючи при цьому участь у міжнародній економіці. Або досвід Індії, який можна назвати “зроби в Індії”, що має аналогічні цілі: стимулювати місцевих виробників шляхом захисту від іноземних конкурентів у певних галузях.

Навіть ті розвинені країни, які раніше вважалися прихильниками вільної торгівлі, стають на подібні позиції. Доказом цього є закон про зниження інфляції, що був прийнятий адміністрацією Дж. Байдена (США), який спрямований на стимулювання “зелених” технологій шляхом надання субсидій та податкових пільг для внутрішнього виробництва електромобілів та компонентів відновлювальної енергії. Подібний закон надає аналогічні пільги та стимули фірмам-виробникам напівпровідників для створення виробничих потужностей у США та забороняє аутсорсинг у “Китаї та інших країнах, що викликають стурбованість” [2].

Варто зауважити, що оскільки країни відступають від глобалізації та починають все більше й більше звертати увагу на національні економіки, це впливатиме на економічну та геополітичну стабільність світу. На наш погляд, і в результаті прискореної глобалізації, і у випадку призупинення глобалізації наслідки для економік світу будуть неоднаковими: головний удар припаде на країни з низьким та середнім рівнем доходу.

В умовах глобалізації торговельні та фінансові потоки по всьому світу визначалися економічними перевагами. Зі зменшенням транспортних витрат великі корпорації в розвинених країнах швидко зрозуміли, що можуть скористатися перевагами у витратах на оплату робочої сили у країнах, що розвиваються. Більше того, вони спромоглися структурувати ефективні ланцюги поставок, які можуть проходити крізь велику кількість країн, що дозволило знизити витрати за рахунок спеціалізації різних країн на проміжних продуктах. Навіть сьогодні електроніка та інші компоненти iPhone та MacBook виробляються у декількох азійських країнах, а процес фінальної збірки готового продукту відбувається у Китаї.

Потоки прямих іноземних інвестицій, як правило, слідує за торгівлею: транснаціональні корпорації розміщують виробничі потужності в інших країнах часто шляхом інвестування у місцевих виробників та постачальників ресурсів, включаючи сировину та проміжні матеріали. Країни, які тільки формують свої ринки, та країни, які тривалий час могли отримати іноземне фінансування тільки у вигляді боргу та на невигідних умовах, тепер отримують більш стабільні потоки коштів та на таких умовах, які не мають високого ступеня ризику. Прямі інвестиції, як правило, володіють меншою волатильністю, а тому іноземні інвестори розподіляють ризики таких інвестицій в обмін на перспективи отримання більшого прибутку.

Фінансові потоки рухалися в обидва боки: багато країн, що розвиваються, використовували профіцит торговельного балансу для накопичення коштів та їх інвестування у державні облігації

Сполучених Штатів Америки та інших розвинених країн. Таким чином, коли інвестори почнуть залишати такі країни, вони все одно зможуть платити за свій імпорт у твердій валюті і підтримувати курс своєї національної валюти.

Між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, склалися такі відносини, в результаті яких обидві групи держав отримували вигоду від значних торговельних та фінансових потоків. Які ж переваги від глобалізації отримують країни, що розвиваються?

По-перше, країни, що розвиваються змогли розширити ринки збуту своєї продукції далеко за межі національних кордонів, що сприяло розвитку потужного виробничого сектору та формуванню міцного середнього класу.

По-друге, торговельні відносини з розвиненими країнами світу та транснаціональними корпораціями сприяли передачі новітніх технологій, сучасних виробничих процесів та практики управління. В результаті багато компаній в країнах, що розвиваються, стали достатньо великими, досвідченими і сучасними для того, щоб бути конкурентоспроможними на ринках інших країн, навіть країн з розвинутою економікою та створювати більшу вигоду для споживачів усього світу.

По-третє, поява ключової, але неочевидної вигоди від глобалізації: розвитку внутрішнього фінансового ринку. У великих транснаціональних корпорацій був стимул гарантувати те, що їх постачальники в країнах, що розвиваються, працюють з використанням кращих технологій та методів управління. Закордонні фонди допомагали створювати більш надійні фінансові ринки з більшими обсягами торгівлі та кращим регулюванням. Таким чином, розвиток внутрішнього фінансового ринку фактично й з'явився як “побічна вигода” глобалізації, що, в свою чергу, дозволило країнам, що розвиваються, спрямовувати як іноземні фінансові ресурси, так і власні кошти на більш прибуткове інвестування.

Після світової фінансової кризи 2008-2009 років транскордонні фінансові потоки скоротилися. Це відбулося в результаті того, що західні банки почали стримувати та скорочувати свої глобальні наміри. В цей же самий час торговельні потоки продовжували збільшуватися. Для обох типів потоків ефективність та мінімізація витрат лишалися в центрі уваги. Здавалося, що повернення обсягів фінансових потоків чи, принаймні, потоків прямих іноземних інвестицій на докризовий рівень скоро відбудеться.

Проте пандемія COVID-19 порушила мережу поставок по всьому світу. Оскільки різні країни постраждали від пандемії в різний час та з різною інтенсивністю, це поглибило рецесію. Зрозуміло, що одна розірвана ланка може зруйнувати весь ланцюг. Пандемія посилила напруження, які існували й раніше: наприклад, між США та Китаєм. Вторгнення східного ворожого сусіда в Україну певною мірою розбудило увесь цивілізований світ та продемонструвало, що залежність від одного постачальника енергоресурсів може зробити вразливим цілий континент.

Національні керівництва та корпоративні лідери поступово адаптуються до нових складнощів та викликів. Торговельна напруга, геополітичні проблеми та зусилля по боротьбі зі зміною клімату зміщують акцент у бік стабільності та стійкості. Одним із методів боротьби зі невизначеністю є диверсифікація джерел поставок та експортних ринків товарів та послуг. Наприклад, американська компанія Apple намагається перенести частину свого виробництва в Індію та В'єтнам. Але диверсифікація може означати значне збільшення витрат та виникнення проблем, пов'язаних з необхідністю управління декількома ланцюгами поставок.

Замість цього країни та корпорації обирають інший шлях і направляють свої торговельні та фінансові потоки залежно від актуальної геополітичної ситуації. До сучасних засобів реагування належать торгові засоби (тарифи та обмеження експорту/імпорту), а також промислова політика, яка сприяє просуванню вітчизняних технологій. Національні уряди сучасних розвинених країн та країн, що розвиваються, розуміють необхідність стимулювання інвестицій в нові технології, особливо “зелені”. Вищесказане є дуже важливим завданням для країн з несприятливими демографічними тенденціями, наприклад для Китаю, адже подібні інвестиції розглядаються як необхідні для запобігання різкого зниження економічного зростання. А для розвинених країн, які зіштовхуються зі зростаючою конкурентною боротьбою з боку країн, що розвиваються, подібні інвестиції є вкрай важливими для виробничих секторів, які постійно скорочуються.

Усі вищеназвані проблеми та виклики призводять до змін в економічній політиці провідних країн світу. Під виглядом збереження технологічного лідерства США, підвищення й забезпечення енергетичної безпеки, сприяння внутрішнім інвестиціям в “зелені” та інші новітні технології, прийняття вже згаданого нами Закону про зниження інфляції насправді передбачають введення заходів, які є неявними перешкодами на шляху вільної торгівлі.

Глобалізація в сучасних умовах набуває якісно нових рис: вона не зникла, не була відмінена, проте глобалізація стає не такою всеохоплюючою та всеосяжною. Вона стає фрагментованою по геополітичних лініях і цей аспект буде мати важливі економічні наслідки для всіх країн світу. В сучасних міжнародних економічних відносинах відповідями на глобальні загрози стають політики решорингу та френшорингу.

Так, решоринг є процесом повернення усього виробництва товару, раніше перенесеного в країну з нижчими витратами, назад до країни походження. Решоринг дозволяє створювати робочі місця в обробній промисловості, що знижує безробіття та допомагає збалансувати торговельний дефіцит. В багатьох випадках у США компанії-виробники доводять, що додаткові витрати на виробництво всередині країни настільки незначні, що вигоди значно переважають витрати на робочу силу, особливо враховуючи митні збори та доставку з-за кордону [3].

Френдшоринг передбачає прокладання ланцюгів поставок тільки через ті країни, які вважаються геополітичними союзниками, тобто створення мережі постачальників в межах країн-союзників у політичній та військовій сферах з метою уникнення проблем в результаті геополітичного напруження. Власне цей термін використовувала міністр фінансів США Джанет Йеллен. У 2022 році вона кілька разів закликала перенести ланцюги поставок США у “країни, що заслуговують на довіру” [4]. Альянс “Партнерство з безпеки корисних копалин” (Mineral Security Partnership, 2023) фактично є початком цього процесу. Цей Альянс створено з метою стимулювання інвестицій державного і приватного секторів задля створення різноманітних, безпечних та відповідальних глобальних ланцюгів поставок найважливіших корисних копалин.

Станом на 10 жовтня 2023 року членами альянсу стали США, Австралія, Канада, Фінляндія, Франція, Німеччина, Індія, Італія, Японія, Республіка Корея, Норвегія, Швеція, Великобританія та Європейський Союз. Темою міністерської зустрічі членів Партнерства, яка відбулася в Лондоні (жовтень 2023 року), стало відповідальне інвестування у видобування і переробку критично важливих корисних копалин з метою укріплення співробітництва між країнами-членами Альянсу та партнерами. У засіданні взяли участь 14 партнерів Альянсу, а також представники гірсько-видобувних країн, що розвиваються [5].

Повертаючись до питання френдшорингу, слід зазначити, що цей процес демонструє новий шлях побудови взаємовідносин між державами: розвиток стійких, довготривалих, стратегічних взаємовідносин, що базуються на партнерстві та взаємній вигоді. Такі відносини повинні базуватись на довірі й повинні охоплювати не лише економічну сферу, а й передбачати співробітництво в обміні технологіями, ноу-хау та інноваціями. Основою таких взаємовідносин має бути спільність інтересів та цінностей держав-учасниць.

Структура торгівлі та потоків прямих іноземних інвестицій поступово набуває змін, відображаючи геополітичні альянси. Країни, що розвиваються отримували переваги від глобальних торговельних та фінансових потоків, проте зараз саме вони можуть постраждати найбільше. Для тих країн, що розвиваються, які політично не пов'язані з розвиненими світовими економіками, скорочення торговельних та фінансових потоків означатиме мінімізацію передачі технологій та знань, що буде гальмувати їх розвиток. Оскільки розвинені країни починають відмовлятися від політики відкритості та глобальної інтеграції, доступ до експортних ринків також ставатиме обмеженим. Це менше впливатиме на такі країни як Китай, Бразилія чи Індія, які стали самодостатніми та багатими, проте може задушити ті країни, які перебувають на ранніх стадіях економічного розвитку.

Найбіднішим країнам світу (наприклад, країни Африки на південь від Сахари) не вистачає фінансового капіталу та технологічних ноу-хау для створення базового виробництва, не говорячи вже про те, щоб ефективно конкурувати в галузях майбутнього. Обмежені іноземні інвестиції, особливо в обробну промисловість, а не лише в добувну, а також обмежений доступ

до світового ринку для їх товарів ще більше ускладнюють досягнення економічного прогресу та зростання рівня життя населення цих країн. Також подібні країни мають низький рівень валютних резервів, що робить їх ще більш вразливими перед кредиторами.

Деякі дослідники вважають цілком можливим, що масштаби фінансових потоків на ринки країн, що розвиваються залишаться незмінними. Економічно розвиненим країнам властиві такі проблеми, як старіння населення, високий рівень державного боргу та низький ріст продуктивності. Для інвесторів, які шукають більший прибуток на інвестиції чи, як мінімум, диверсифікації, країни, що розвиваються скоріше за все залишаться привабливими. Однак характер цього фінансування може суттєво змінитися. Замість стабільних потоків, таких як прямі іноземні інвестиції, економіки, що розвиваються можуть отримувати фінансування у вигляді портфельних інвестицій, тобто таких грошей, які відносяться до ринків акцій та корпоративного боргу. Ці потоки мають менше таких переваг, як, наприклад, передача технологій та ноу-хау [1].

Моделі торгівлі, представлені рещорингом та френдшорингом, які мають на меті знизити волатильність, навпаки можуть збільшити вразливість ринків до певних несприятливих подій.

Учені наголошують на ще одній важливій глобальній проблемі, яка може зашкодити взаємовідносинам між країнами і яка виходить за межі економічних та геополітичних протиріч між ними. Це проблема зміни клімату. Так, у 2011 році повінь у Таїланді призвела до повної зупинки глобальних ланцюгів постачання автомобілів та багатьох електронних товарів, адже країна була виробничою базою для певних видів електронних чіпів. І регіональна концентрація виробництва може зробити ланцюги поставок дуже вразливими до таких кліматичних явищ [1].

Говорячи про складні відносини США та Китаю варто зауважити, що потужний економічний розвиток Китаю ставить дві наддержави на шлях конкурентної боротьби по декількох фронтах. Тісні взаємовідносини в економічній та фінансовій сферах колись слугували противагою геополітичного напруження. Однак у ситуації, коли Джо Байден називає свого китайського колегу Сі Цзиньпіна “диктатором” (у червні 2023 року), а Пекін активно прагне створювати альянси проти США, не дивно, що керівники корпорацій починають переосмислювати двосторонню торгівлю. Варто зауважити, що імпорт США з Китаю зменшився з 21.6% до 16.5% від загального обсягу в період з 2017 по 2022 роки, а зараз знаходиться на рівні 2007 року [1].

Прагнення Китаю піднятися із числа країн із середнім рівнем доходу до рівня багатих країн потребує модернізації його промисловості та переходу від низькокваліфікованого та малооплачуваного виробництва до високотехнологічного. І дійсно, технології стають новим полем бою: Китай прагне збільшити свою частку на світовому ринку високотехнологічної продукції, а США бачать пряму загрозу своїм комерційним інтересам та навіть національній безпеці. США почали обмежувати експорт високотехнологічної продукції та технологій і навіть намагалися знизити приплив іноземного інвестування до Китаю. Торгово-економічна напруженість між двома країнами в наш час посилює політичну напруженість.

Висновки. Отже, на наш погляд, фрагментація торгівлі та фінансів по геополітичних лініях може не принести бажаних переваг економічної стабільності та стійкості. Більше того, ці сконцентровані сили можуть призвести до ще більшої нестабільності, як економічної, так і геополітичної. А всі наслідки цієї нестабільності найсильніше будуть відчувати країни з низьким та середнім рівнем доходів. До того ж подібні обмеження можуть зашкодити вільному переміщенню ідей та інтелектуальної власності за рахунок стримування розвитку технологій та інших форм знань на глобальному рівні.

Список використаних джерел

1. Guerrera F. (2023). Breakingviews: Globalization woes create new winners and losers. URL: <https://www.reuters.com/breakingviews/globalisation-woes-create-new-winners-losers-2023-10-17/> (Accessed: 18.09.2023).
2. Minerals Security Partnership – United States Department of State. URL: <https://www.state.gov/minerals-security-partnership/> (Accessed: 05.09.2023).

3. Kenton W. (2021). Reshoring: What it is, How it Works, Examples. URL: <https://www.investopedia.com/terms/r/reshoring.asp> (Accessed: 15.09.2023).
4. Ellerbeck S. (2023). What's the difference between 'friendshoring' and other global trade buzzwords? URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/02/friendshoring-global-trade-buzzwords/> (Accessed: 18.09.2023).
5. Joint Statement on the Minerals Security Partnership Announce Support for Mining, Processing, and Recycling Projects. URL: <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-minerals-security-partnership-announce-support-for-mining-processing-and-recycling-projects/> (Accessed: 5.09.2023).

References

1. Guerrero F. (2023). Breakingviews: Globalization woes create new winners and losers. Retrieved from: <https://www.reuters.com/breakingviews/globalisation-woes-create-new-winners-losers-2023-10-17/> (Accessed: 18.09.2023).
2. United States Department of State (2023). Minerals Security Partnership. Retrieved from: <https://www.state.gov/minerals-security-partnership/> (Accessed: 05.09.2023).
3. Kenton W. (2021). Reshoring: What it is, How it Works, Examples. Retrieved from: <https://www.investopedia.com/terms/r/reshoring.asp> (Accessed: 15.12.2023).
4. Ellerbeck S. (2023). What's the difference between 'friendshoring' and other global trade buzzwords? Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2023/02/friendshoring-global-trade-buzzwords/> (Accessed: 18.09.2023).
5. Joint Statement on the Minerals Security Partnership Announce Support for Mining, Processing, and Recycling Projects. Retrieved from: <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-minerals-security-partnership-announce-support-for-mining-processing-and-recycling-projects/> (Accessed: 05.09.2023).

KUKURUDZA Ivan ¹
Dr. Sc. (in Economics), Professor

ROMASHCHENKO Taras ¹
PhD (in Economics), Associate Professor

ROMASHCHENKO Kateryna ¹
PhD (in Economics)

¹ Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine

CURRENT CHALLENGES AND TRENDS IN THE GLOBALISATION PROCESS

Introduction. *The state and trends of the globalisation process are investigated, the main challenges to the development of this process are revealed, and qualitatively new features of globalisation are analysed.*

Purpose. *Study of the main challenges and current trends in the development of globalisation.*

Methods. *Theoretical analysis of the main current trends in the development of globalisation.*

Results. *The article analyses the features and trends of globalisation in recent years, considers the main challenges and problems on the way to the development of unimpeded globalisation, and identifies the tendencies towards the transformation of globalisation into a new process fragmented along geopolitical lines, which will have important economic consequences for all countries of the world.*

Originality. *The main current challenges to the unimpeded development of the globalisation process are argued.*

Conclusions. *The end of the era of unhindered globalisation is likely to have negative consequences for the entire global economy. Whether as a result of accelerated globalisation or a halt to globalisation, these effects will be uneven across the world's economies, with low- and middle-income countries bearing the brunt.*

Key words: *globalization, advanced economies, emerging economies, reshoring, friendshoring, trade flows, financial flows, Mineral Security Partnership, geopolitical tension.*

Одержано редакцією: 19.09.2023
Прийнято до публікації: 15.11.2023